

"1948" במוזיאון חיפה: גם בתערוכה הביקורתית הזו מפחדים לכתוב את המלה 'נכבה'"

"נגעתי בתפוח אדמה לוחט", אומרת עינבר דרור-לקס, שאצרה עם ד"ר מאג'ד ח'מרה את התערוכה "1948", העוסקת ביחסי היהודים והערבים אחרי המלחמה ההיא. איך משלבים 42 אמנים, שתי נקודות ראות וכעסים הדדיים לתערוכה אחת, ועוד בימי "החג של החגים" בעיר?

נעמה ריבה 09.12.2018 12:48

התפאורה החוגגת מחוץ למוזיאון העיר בחיפה, בשדרות בן גוריון במושבה הגרמנית, עמדה בניגוד מסוים לפצע העמוק שבלב התערוכה "1948", המציגה יצירות של 42 אמנים שעסקו במלחמת '48. בכל חודש דצמבר התקשטה המושבה לקראת אירועי "החג של החגים", ובמוצאי שבת, בערב הפתיחה, התמלא הרחוב בקישוטים, כדורי תאורה, עצי אשוח, צלבים לצד חנוכיות, וגם עברית וערבית שהתערבבו זו בזו. "הרגשתי שבתערוכה הזאת אני נוגעת בתפוח אדמה לוחט, לא ישנתי בלילות", אומרת עינבר דרור-לקס, שאצרה את התערוכה יחד עם ד"ר מאג'ד ח'מרה. מהרחוב הסואן נכנסים למוזיאון הממוקם בשני בניינים היסטוריים שביניהם חצר פנימית שקטה. בקומת הכניסה הכינו שני אוצרי התערוכה קבלת פנים שמכניסה את המבקרים לאווירת הקונפליקט: על שולחן מונחים תצלומים מ-1948 ובהם אלה של פרד צ'סניק שתיעד פליטים ערביים מעבירים את חפציהם לנמל ב-1 באפריל, בטרם נכבשה העיר בידי כוחות ההגנה. צילום אחר מתעד את הבריטים עוזבים את הארץ וצילום נוסף מראה מצעד של ההגנה. הבלבול שיוצרות התמונות, המראות את הצד היהודי המנצח ואת הצד הערבי הנכבש, הוא מכוון ומתקיים לכל אורך התערוכה, שמציגים בה אמנים פלסטינים ויהודים. העבודות מחולקות לפי מועד יצירתן. בקומת הכניסה — עבודות ותיקות של בני דור תש"ח, ובקומה העליונה עבודות של בני הדור השני והשלישי. התערוכה עמוסה מאוד, הטכניקות שונות, הפורמט קטן או גדול, יש אמנים עם עבודה אחת ויש עם שלוש ויותר, והשיטוט במקום דורש ריכוז. האוצרת דרור-לקס אומרת כי מאז שהצטרפה למוזיאון לפני שמונה שנים, היא רצתה לעסוק בפצע שנפער בעיר ב-1948, אבל לקח זמן עד שהנושא התגבש לתערוכה.

לא לתפוס צד

העבודות שנוצרו על ידי אמנים יהודיים סביב ועל שנת תש"ח מציגות נראטיב מוכר, הירואי, עם צבעוניות דומיננטית, לרוב קודרת, שבו נראה הצד המנצח שנאלץ גם הוא להתאבל. חלקן עוסקות בחיילים, למשל "החייל הפצוע" של מרסל ינקו מ-1948 ו"דיוקן ג'ימי המת (בלילה שלאחר נפילתו)" של מנחם שמי מאותה שנה. יצירתו המנלכולית של מירון סימה, "ביקור ניחומים" מ-1950, מקרינה אווירת קינה וכמוה גם "אישה וילד" של רחל שלום מ-1953 ו"אם על קבר בנה שנפל במלחמת השחרור", של נפתלי בזם מ-1957. מן העבר השני של הכאב והסגנון ה"באב אל וואדי" בקומת הכניסה, ניצב האמן עבד עאבדי, שנולד ב-1942 בוואדי ניסנאס. במלחמה ברח מהשפחתו ללבנון והוא חזר לישראל כשהיה בן עשר במסגרת איחוד משפחות. עבודותיו בתערוכה נוצרו החל מ-1967 ובקטלוג התערוכה כותב ד"ר חוסני אלח'טיב שחאדה, כי עבאדי "היה מן הראשונים שתיארו את הטרגדיה הפלסטינית באמצעות יצירות גרפיות

שפורסמו בעיתונות הערבית של המפלגה הקומוניסטית בישראל. בין היתר, עבודות שנלוו לסדרת הכתבות של הסופר סלמאן נאטור, 'לא שכחנו'. שחאדה מוסיף כי העבודות האלה הן מין ארכיון היסטורי של "המצב שאותו חוו הפלסטינים 'מבפנים' מאז הנכבה. כך ניתן ביטוי חזותי של הטרנספור, הגירוש, הרס הבתים, הפקעת הקרקעות, הפליטת, הנטישה והמוות".

יש תחושה מסוימת שמדובר כאן בשתי תערוכות שונות שלא ממש נפגשות. האם באמת יש מקום לשתייהן יחד? דרור-לקס מזכירה כי המכנה המשותף לכל האמנים בתערוכה הוא התייחסות ישירה או עקיפה למלחמת 48' ותוצאותיה. "היה ברור לנו שאנחנו מתחילים מדור תש"ח — שם הכל התחיל. רצינו להציג בקומת הכניסה קולות של אלה שהיו שם כמבוגרים וכילדים, ובקומה העליונה את אלה ששמעו את הסיפורים מהורים שלהם או מסבא והסבתא שלהם. מבחינתו כאוצרים מדובר בתערוכה אחת".

בחרנו שלא לתפוס צד, היא מדגישה. "הניסיון הוא לתאר את הדברים כמו שהם ולאפשר לכל הקולות להישמע במרחב המוזיאלי. חשוב לתת במה להרבה יוצרים ולחומרים ההיסטוריים שנמצאים יחד על אותה פלטפורמה". האם המשימה אינה מסובכת מדי? דרור-לקס מסכימה. "בגלל זה התערוכה הזאת כואבת. בכל צורה שאגע בשנה הזאת, 1948, אני אגע בכאב של מישהו. יש עובדות וכל אחד מפרש אותן אחרת, אין הסכמה על כלום. גם בתוך החברות עצמן כל אחד מפרש אותן אחרת. יש יהודים שחושבים כך ויש ערבים שחושבים אחרת. חיפה היא ה-casestudy הכי מעניין שיש, כי מבחינת ההיסטוריונים השונים יש ויכוח סוער אם הם ברחו או עזבו או גורשו על ידי כוחות ההגנה".

לא חששת מהתגובות לתערוכה?

"לא ישנתי בלילות. גם לי וגם לאוצר השני, מאג'ד ח'מרה, היה ברור שאנחנו רוקדים ריקוד מאוד מורכב ושעלינו לכבד אחד את הצד של השני. אתה מפחד כל הזמן שאנשים לא יבינו את זה. המצב היום בארץ קשה ואנשים כל כך רגישים ואנחנו לא בשיחות שלום ויש לנו כעסים על הערבים ולהם יש עלינו ואתה נמצא במקום חשוף לגמרי. הרגשתי שזה כמו תפוח אדמה לוחט ואיך אני בכלל נוגעת בו. יש לנו עבודות בתערוכה שקשה לי איתן, שאני לא אוהבת אותן ובכל זאת בחרנו להציג אותן".

חוק הלאום וחוק הנאמנות בתרבות צפו תוך כדי העבודה על התערוכה. איך הגבת לזה?

"היה מאוד קשה. בהתחלה אנשים לא דיברו על זה. בהמשך, האמנים עצמם העלו שאלות: 'למה אנחנו משתתפים בתערוכה אם אנחנו אנשים סוג ד'?' היו אמנים יהודים שלא רצו להיות מוצגים לצד ערבים ואמנים ערבים שלא רצו להיות מוצגים לצד יהודים. היו שאמרו שהם לא אמנים פוליטיים והם לא רוצים שאפרש את האמנות שלהם כפוליטית. היה צריך להתחשב כל הזמן ברגשות האמנים". מי שלא מרוצה מהצגת שני הנרטיבים במקביל הוא שותפה של דרור לקס לאוצרות התערוכה — ד"ר מאג'ד ח'מרה. הוא לא רצה להתראיין, אך כתב בטקסט "בגובה העיניים – פנייך חיפה" שישולב בקטלוג התערוכה ש"התערוכה מייצרת מרחב אשלייתי המבוסס על איזונים כמותיים אידיאליים בין גברים ונשים המשתייכים למגזרים שונים מבחינת הלאום, הדת, התרבות ואורח החיים. נוצרת אפוא מעין התאמה בין החלל הפנימי של התערוכה, על כל תכניה, לבין מציאות חיצונית מדומה, המכילה לכאורה שלל גוונים, דעות וזהויות". ח'מרה ממשיך ומציין שהסטטוס קוו שורר לכאורה בעיר וקורא לקולות רבים להישמע. "הקולות, על שונותם, הם אשר יחזקו את מתווה ההבנות בין שני העמים. 'ההשתקה הנעימה' רק תחזק את הבורות, שכן הבורות הורגת!".

בן גוריון עם חמור

בקומה העליונה מוגשות עשרות עבודות שונות מאוד זו מזו, וקשה לדבר עליהן כמכלול. האמנית ג'פרא אבו זולוף, ילידת דלית אל כרמל, מציגה בין השאר סדרה של עצי זית מוקטנים, עקורים וחשופי שורשים. אלה עצי נוי הלקוחים מרשת הריהוט "איקאה", שאותם בחרה להציג על רקע שחור, כדי לנתק אותם "מכל תחושת מרחב זמן. זאת כדי להדגיש את הפקפוק שלי באמינות המאבק שלנו, הערבים, בישראל, ולהדגיש תחושות שיש לי כי נעשתה פעולת 'מסחור' למאבק הזה".

השחקנית למיס עמאר מציגה בתערוכה שני סרטוני וידיאו תחת הכותרת: untitled by law (ללא כותרת על פי החוק). באחד היא מסתובבת באנדרטת השואה בברלין וסרטון נוסף היא מצלמת בוואדי סאליב — המקום הפצוע ביותר בחיפה מאז 1948, שעד היום לא עבר ריפוי והחלמה, אלא להיפך — נבנים בו בשנים האחרונות פרויקטים שמטשטשים את עברו. העבודה של עמאר על ואדי סאליב היא הייצוג המשמעותי היחיד של המקום, שמייצג מאוד את 1948.

לדבריה, בעת שיטוט באנדרטת השואה עלה בתוכה קול סבתה, שסיפרה לה על חווית הפליטות שמשפחתה עברה בנכבה שבחיפה. "חוויתי חוויה מטלטלת, הסתובבתי באנדרטה של כאב השואה שהפכה לכאב אוניברסלי וחזר לפתע להיות הכאב הלאומי, המשפחתי והפרטי שלי. הלכתי לצלם בוואדי סאליב לחפש את הריסות בית סבי, זה היה הניסיון שלי להתגבר ולהתעלות על החוק שמונע ממני לחזור אל הבית ולבנות אותו — ואפילו אסור לי לזכור אותו. לקחתי בהשאלה את האנדרטה של היהודים כדי לזכור את אסוננו, כעוד ניסיון להנכיח את הנכבה". עוד היא מציינת כי ביקשה לתת את הכותרת "צעדי נכבה" לעבודה, אך נמסר לה לא לעשות זאת ולכן נקבע שם העבודה: "Untitled By Law" (ללא כותרת על פי החוק).

לצד העבודה של למיס, הציבו האוצרים במתכוון את העבודה "רוע" של האמן אריק בוקובזה. העבודה מבוססת על צילום מפורסם מימי השואה, של חייל שמוציא להורג בשטח פתוח אם המחזיקה פעוט בידיה. בוקובזה הפך בציור את האם, הילד והחייל לדמויות אוניברסליות, והעבודה מצוירת בגוונים צבעוניים בולטים בסגנון פופ־אפי ובקווים מעט ילדותיים שמגבירים את האבסורד. הצבת היצירה של בוקובזה ליד העבודה של למיס הופכת את הטראומות שחוו וחווים שני העמים לאוניברסליות ואת הרוע לתכונה שקיימת אצל כל אדם.

האמן והמעצב החיפאי אשורף פואח'רי, יליד כפר מזרעה, מציג שלוש הולוגרמות מודפסות. אחת מהן היא מין שבשבת המורכבת משכפול תמונת בן גוריון עומד על הראש, כשבמרכז השבשבת — חמור. "בן גוריון בעיני הוא סמל ל-1948. ישראל הפכה למעצמה אבל אנחנו תקועים", הוא מסביר. האלמנטים של פואח'רי צבעוניים ובוהקים והוא אורז אותם לתוך קו מיתאר אוריינטלי שמוצג בגרפיקה עכשווית. השילוב הזה מערבב ציניות, כאב והומור.

מפחדים להגיד "נכבה"

מעט מאוד עבודות מציגות דו־קיום, או לחילופין — מציגות את הקונפליקטים על אותו קנבס. אחת העבודות היחידות מסוג זה היא זו של המאייר החיפאי עידו בק, "חיפה". בק, יליד העיר, מתאר באיור את המרכז העירוני של חיפה — השוק הטורקי והעיר התחתית כשברקע ואדי סליב וגשר הגיבורים. האזור כולו מתואר בעירובייה של מלחמה ויום־יום. רובים, אקדחים ודויד'קה יחד עם מסחר, חיי שכנות ויונים. "בחרתי לתאר אזור עירוני כי לדעתי זה המקום שמכריח אנשים לפגוש אחרים ולהישאר בני אדם", הוא מסביר. "לעומת ערים אחרות שאזורי המסחר שלהן מחולקים בין ערבים יהודים, בחיפה השטחים הציבוריים ברובם מעורבבים בין קהילות שונות, והעירבוב מכריח אותנו לנהל דיאלוג".

בק השתמש בחמישה גוונים בלבד — לבן, ירוק, ורוד, לבן כחול־אפור וכחול. "השתמשתי בצבעוניות פשוטה כדי להשטיח את הנרטיבים המנוגדים. אין פה אדומים מול לבנים או כחולים מול אדומים. כשמצמצמים את הנרטיבים יותר קל לדבר על בני אדם ולא על אג'נדות. זה גם אמצעי להדגיש את הקומפוזיציה של המעגל שמשלב מלחמה וחיי יום יום".

אחת העבודות שמאתגרות את רצונם של האוצרים להציג את המצב באופן מאוזן וכמו־אובייקטיבי היא זו של האמנית הנצרתית־חיפאית נרדין סרוג'י, "Buqjah I". פירוש המילה הוא "צרות". סרוג'י יוצרת צרות, אחד הסמלים הנפוצים לפליטות הפלסטינית, אך את העבודה היא יוצרת בעיקר מגבס צבוע לבן — אותו חומר ואותו צבע של קירות הגבס כאן ובכלל בגלריות ומוזיאונים. לדבריה, היא ביקורתית כלפי הממסד שמנסה לכסות הכל בלבן כפי שקרה לפסלים הקלאסיים בתולדות האמנות. "המוסדות

הישראליים נותנים במה לנראטיב הפלסטיני בתנאי שיהיה מותאם לנראטיב הישראלי וידבר באותה שפה או אסתטיקה. כלומר, מכוסה בצבע לבן ומדולל מספיק לטעם הישראלי".

סרוג'י מדגישה עם זאת כי "הביקורת היא כללית ולא בהכרח על התערוכה. הרי זה גם קיים באופן ברור גם בתיאטראות ובסרטי קולנוע". אבל יש לה ביקורת גם על התערוכה הנוכחית. "גם בתערוכה זו, שמציגה עבודות ביקורתיות, מפחדים לכתוב את המילה 'נכבה' ובחרים לכתוב '1948', שהיא כותרת נייטרלית. בסוף גם התערוכה הזו ממסדית".